

Јасмина Грујић
Завичајни музеј Јагодина

РАЗГЛЕДНИЦЕ ЈАГОДИНЕ ИЗ ЗБИРКЕ ЗАВИЧАЈНОГ МУЗЕЈА 1901-1940.
Прилог познавању сликовних извора за историју Јагодине прве половине XX
века

Апстракт: У раду је презентована збирка разгледница Завичајног музеја Јагодина, указано на историјат разгледнице и њен значај као аутентичног извора за проучавање изгледа Јагодине у првој половини XX века. Указано је на потребу третирања разгледница као вишеструко значајног документа у истраживањима многих дисциплина и дати основни подаци за правилан приступ овом облику међуљудске комуникације.

Кључне речи: *разгледнице, Јагодина, издавачи, краљ Петар I Карађорђевић, Владислав Тителбах*

Од свих сликовних извора за проучавање урбаног развоја Јагодине у првој половини XX века највише су, због своје распрострањености, очуване разгледнице. Имајући то у виду, свакако да не треба занемарити њихову документарну вредност и употребљивост за научна истраживања.

Завичајни музеј у Јагодини поседује вредну збирку разгледница, насталих до Другог светског рата, не само нашег града, већ и других градова Србије, бивших југословенских република и страних земаља.¹ Међутим, збирка је тек недавно добила адекватан музеолошки третман, а први пут је презентована на изложби «Град у музеју» отвореној у Завичајном музеју у Јагодини 27. јула 2006. године.²

Разгледнице су још увек недовољно проучене, па је услед непознавања ове области, дошло и до неких погрешних закључака везаних за издавање разгледница у Јагодини. Овим радом се указује на основне податке неопходне за правилан приступ разгледницама у будућим истраживањима.

¹ Тренутно се у збирци разгледница Завичајног музеја Јагодине чува њих 320, од којих је 116 разгледница са мотивима Јагодине.

² Ј. Грујић, *Град у музеју – разгледнице Јагодине 1901 – 1940 из збирке Завичајног музеја Јагодина*, Јагодина 2006. (каталог изложбе)

Појам и историјат разгледнице

Разгледнице су штампане слике најчешће формата 14 x 9 цм, са на полеђини устаљеним рубрикама за адресу примаоца и простором за саопштење. У Србији је, најпре, уведена саобраћајна карта 23. октобра 1871, а замењује је дописна карта – дописница, које је пуштена у поштански промет 1. јула 1873. Она је од почетка била службено издање државних пошта. На предњој страни имала је место за адресу, а на полеђини слободан простор за писање.³ Била је формата најмање 10 x 7 цм, а највише 14 x 9 цм. Дописница је најпре уведена у Аустро – Угарској, 1. октобра 1869, на предлог др Емануела Хермана (1839 – 1902).⁴

За разлику од дописнице, разгледница, односно илустрована дописна карта, од почетка је била резултат приватне иницијативе. Још увек је неизвесно коме се треба приписати њен изум. Тако се појава прве разгледнице везује за Париску изложбу 1889, а на њој је био представљен Ајфелов торањ.⁵ Други сматрају да су прве модерне разгледнице настале у пруско – француском рату 1870. године.⁶ Постоји и могућност да је прву разгледницу илустровао Јоца Марјановић из Србобрана, члан редакције листа «Змај» који је уређивао песник Јован Јовановић Змај. Мирко Вернер, новосадски колекционар и познавалац поштанских целина, наиме, сматра да је сам Јоца Марјановић илустровао разгледнице и слао их пријатељима. Од тих разгледница је очувана само једна фотокопија.⁷ Међутим, и наша али и страна литература помиње име геодетског официра Петра Манојловића који је из Беча послао у Сомбор прву штампану разгледницу.⁸ Послата је 19. маја 1871. године из редакције листа «Змај» са седиштем у Бечу, где је дописница и штампана (типографија Р. Фон Валдхајма), а илустрација представља змаја раширених крила, који бљује ватру из ноздрва и муње из чељусту. У канцама змај држи траку која је заправо простор за исписивање адресе примаоца.⁹ Испод су ведуте Москве и Цариграда. Ова илустрација покрива читаву предњу страну дописнице.¹⁰

Такође је било дилема и о години у коју би се датирала појава разгледница у Србији. Слободан С. Марковић наводи 1896. из које потиче серија разгледница са мотивима из Београда и неколико других градова у Србији¹¹, а да се о овој години може говорити као о почетку појаве разгледнице у Србији упућује чланак објављен у неслужбеном делу Поштанско – телеграфског весника из 1897.

³ Ж. Шкаламера, *Београдске разгледнице 1896 – 1914. Прилог познавању сликовних извора за историју Београда XX века*, Годишњак града Београда књ. XXX, Београд 1983, 114.

⁴ Г. Петковић, *Поздрав из Сремских Карловаца – Сремски Карловци на старим разгледницама*, Нови Сад 2004. (каталог изложбе)

⁵ Б. Дебелковић, *Стара српска фотографија*, Београд 1977, 47.

⁶ Ж. Шкаламера, нав. дело, 115.

⁷ А. Стошић са сарадницима, *Крушевац на старим разгледницама*, Крушевац 1982, 69.

⁸ Ж. Шкаламера, нав. дело, 115.

⁹ Б. Васиљевић, *Претеча сликовних медија*, Млади колекционар бр. 6, Пожаревац 2004, 12.

¹⁰ Г. Петковић, нав. дело.

¹¹ А. Стошић са сарадницима, нав. дело, 69.

где стоји да је «у Србији прву поштанску карту са изгледом Београда издала п р о ш л е године књижара В. Валожића...»¹².

С обзиром да су илустроване дописне карте издавала приватна лица, по наредби министра народне привреде, начелник пошта Теодор Стефановић Виловски је 16. маја 1897. издао Распис бр. 48 свим поштанским и поштанско – телеграфским станицама, по којем је дозвољена израда дописних карата приватним лицима, а по одређеним прописима. Овим прописима одређен је квалитет и јачина хартије, димензије, изглед, плаћање и продаја разгледница.¹³

Прве разгледнице разликују се од данашњих по томе што је њихова реверсна страна била искључиво предвиђена за адресу, како је и стајало обично у доњем левом углу реверса. Аверс, односно предња страна, делом је садржала слику и одштампани натпис¹⁴, а мањи део аверса био је празан и ту су писана саопштења или само потпис пошиљаоца. Временом је слика заузела читав простор аверса, што је условило промену изгледа реверса који се сада дели на простор за саопштење и простор за адресу примаоца. Званично је ова промена ступила на снагу 2. марта 1906, када је начелник пошта М. П. Јовановић објавио Распис бр. 33 и упутио га свим поштанско – телеграфским станицама, а на основу Наредбе министра грађевина. Зато је могуће на основу изгледа реверса датирати неку разгледницу, уколико нам друге одреднице нису познате.

Разгледнице су умножаване у високој, равној и дубокој штампи, а по штампарским техникама у литографији, хромолитографији, аутоטיפији, светлоштампи, офсету и дубокој штампи. Биле су једнобојне (црнобеле или тониране зелено, плаво, браон) или колорисане. Најдоминантнија техника је била техника светлоштампе (лихтдрук, колотипија). Такође се јављају и разгледнице умножене фотографским поступком, што ће постати веома доминантна техника умножавања разгледница пред Други светски рат.¹⁵

Проблем «прве разгледнице Јагодине»

Када је тачно почело издавање разгледница у Јагодини, не можемо са сигурношћу да тврдимо. Најстарија датирана разгледница из збирке Завичајног музеја у Јагодини потиче из 1901. године и издање је Димитрија Аранђеловића, књижара из Јагодине. Разгледнице датиране у 1902. годину носе потпис јагодинских књижара Ђорђевића и Гилића. Дакле, ови издавачи могу се сматрати једним од најстаријих, за сада познатих, издавача јагодинских разгледница, а почетак XX века као време њихове појаве.

¹² Ж. Шкаламера, нав. дело, 118.

¹³ Нав. дело, 117; Ј. Боровић – Димић, Б. Димић, *Врњачка Бања на старим разгледницама*, Врњачка Бања 2003, 14 – 15.

¹⁴ Слика је најчешће заузимала две трећине аверса.

¹⁵ Ј. Боровић – Димић, Б. Димић, нав. дело, 15 – 17.

Међутим, недоумицу по овом питању доноси реченица из каталога изложбе *Фотографија у Јагодини 1870 – 1941*.¹⁶ У делу текста који се односи на рад Емануела Клар, који је са М. Георгијевићем отворио први фотографски атеље у Јагодини седамдесетих година XIX века, Клар се истиче, између осталог, и као одличан фотограф екстеријериста и наводи фотографија на којој је део Горње Главне улице у Јагодини. Даље у тексту стоји: «То је и прва разгледница (формата 10, 3 x 6 цм)».¹⁷ Ова фотографија, која је иначе изложена на сталној поставци Завичајног музеја¹⁸, публикована је и у каталогу изложбе поводом педесет година постојања и рада Музеја, али са одредницом «најстарији снимак Јагодине».¹⁹ У тексту каталога стоји: «Први познати снимак Јагодине изашао из фотографског атељеа једног од првих фотографа који су се усталили у Јагодини. Емануело Клар је забележио главну чаршију у којој се смењују старе нахерене чакмаре са новим палатама зиданим у западноевропском стилу».²⁰ Међутим, ни у једном ни у другом тексту не наводи се да ли је овај снимак био умножаван и коришћен у комерцијалне сврхе.²¹

Погледамо ли сам оригинал добићемо још неколико података. Наиме, ради се о фотографији формата 10, 3 x 5, 9 цм, кашираној на картону формата 12 x 7, 5 цм. На полеђини картона стоји запис писан црним мастилом: «Са успомен од Емануел Клар фотограф у Јагодин 1. јула 1878.»²² Из овог текста се може закључити да је Клар фотографију наменио за поклон, а не може се тврдити да ли је он овај мотив умножавао и продавао. Још мање се за овај снимак може користити термин разгледница.

Снимање ван атељеа фотографима у доба коришћења мокрог колодијумског поступка изискивало је знатне напоре, те се мало њих одлучује на тако нешто. Познат је покушај фотографа из Београда Мојсила Живојиновића из 1863. да снима «српске старине и споменике», али услед бројних проблема на које је наилазио, Живојиновић је од овог подухвата одустао.²³ Ван атељеа излази и Анастас Јовановић. За потребе Главног генералштаба ради непознати фотограф, а у оквиру Географског одељења српске војске. Ове фотографије представљају највише домете у снимањима ван атељеа у другој половини XIX века.²⁴ Такође се истиче и рад фотографа Ивана В. Громана²⁵, а као екстеријериста јавља се и Лазар

¹⁶ Љ. Здравковић, *Фотографија у Јагодини 1870 – 1941*, Јагодина 1993.

¹⁷ Љ. Здравковић, нав. дело, 9.

¹⁸ Завичајни музеј Јагодина, Историјско одељење, ЦКУ 3504.

¹⁹ *Пет десетлећа посвећености, педесет година рада Завичајног музеја у Јагодини 1954 – 2004*, Јагодина 2004, кат. бр. 54, 28.

²⁰ Исто

²¹ У збирци Завичајног музеја постоји разгледница на којој је репродукован овај снимак Јагодине из 1878. године, са написом исписаним белим словима «Јагодина 1878. године». Ова разгледница није путовала, али се на основу изгледа реверса може датирати у крај треће или, што је још вероватније, у четврту деценију XX века.

²² Клару српски није био матерњи језик. Он је рођен 1849. у месту Цукмантел у Шлезизи.

²³ М. Тодић, *Историја српске фотографије (1839 – 1940)*, Београд 1993, 52.

²⁴ Нав. дело, 52 – 53.

²⁵ М. Тодић, нав. дело, 53, 55; Б. Дебелковић, нав. дело, 33-34.

Лецтер.²⁶ Усавршавањем технике израде фотографије снимање ван атељеа постаје много лакше. Током последње четвртине XIX века неколико фотографа из комерцијалних разлога снимају пределе и панораме по Србији и раде их у формату визиткарте (приближно 10 x 6 цм). Ове фотографије су се сакупљале и чувале у специјално за ту сврху направљеним албумима.²⁷

Изум фотографије формата визиткарте припада француском фотографу Диздерију. Он је користио камеру са више објектива како би направио осам различитих негатива на једној стакленој плочи. То је обезбедило фотографији масовну продукцију. Производња великог броја фотографија у формату *carte de visite* названа је «картоманијом», која шездесетих година XIX века постаје интернационална. Поред коришћења за израду портрета, било је и других мотива: славне личности, старе грађевине и утврђења, катедрале, историјска места и уличне сцене, а било је и репродукција уметничких дела. Картоманија је условила и развој индустрије за израду албума у којима су се чувале и скупљале ове фотографије. У историји српске фотографије, седамдесете године XIX века су време када се фотографије визиткарте почињу масовно да израђују.²⁸ Оне се користе код нас пре свега за израду портрета, а пар фотографа, међу њима на пример А. К. Ђиновски из Врања, раде пејзаже и градске ведуте у комерцијалне сврхе.²⁹

Из овог се види да Кларов снимак није усамљени покушај једног фотографа, већ да је део масовног покрета који је био раширен по Европи, што је Клару свакако било познато. Међутим, ове фотографије нису имале функцију разгледнице, односно нису самостално егзистирале у поштанском саобраћају и биле намењене међуљудској комуникацији, па тако ни снимак из нашег музеја. Стога се он не може третирати као разгледница већ му треба дати место које свакако заслужује и као најранији познати снимак Јагодине и једна међу најранијим фотографијама насталим у нашем граду, а још више као снимак настао ван атељеа са представом дела градске улице, што у историји српске фотографије, у поређењу са израдом портрета, није било тако распрострањено.

Збирка разгледница Завичајног музеја у Јагодини - типологија, периодизација, издавачи -

У збирци Завичајног музеја тренутно се чува 116 разгледница са мотивима старе Јагодине, насталих до Другог светског рата.

Код јагодинских издавача су скоро искључиво присутне топографске разгледнице које обухватају панораме града, ведуте појединих делова града, улице, појединачне грађевине, споменике и сл. Изузетак чине две разгледнице штампане

²⁶ М. Тодић, нав. дело, 54.

²⁷ М. Тодић, *Албуми за фотографије из збирки МПУ у Београду*, Зборник МПУ 28-29, Београд 1984/1985, 119-127.

²⁸ М. Тодић, нав. дело, 41 –45.

²⁹ Б. Дебељковић, нав. дело, 33.

поводом доласка краља Петра I Карађорђевића у Јагодину 1907. године, једна са мотивом простора испред цркве Св. апостола Петра и Павла припремљеног за дочек краља (сл. 1), док је на другој представљен краљ у шетњи парком јагодинске пиваре. Издавачи ових разгледница су Ђорђевић и Гилић. Такође, за време поплаве у Јагодини јула 1926, настала је серија фотографија које су умножаване у комерцијалне сврхе.

Према изгледу реверса разликују се разгледнице са једним мотивом и оне су најдоминантније, са два мотива, са три и са четири. Највише је заступљена појединачна разгледница формата 14 x 9 cm, а у збирци постоји један примерак спојеног савијеног низа од 12 ведућа града анонимног издавача, од којих се свака појављује и као појединачан примерак.

Од почетка се срећу и црно - беле и колорисане, а после Првог светског рата разгледнице се израђују и на правој фотографској хартији, која већ има реверс подељен на део за адресу и део за саопштење.

Разгледнице Јагодине из збирке Завичајног музеја, настале у периоду од 1901. до 1940. године, као и њихове издаваче, разврстали смо по хронологији у четири групе. Прву групу би чиниле разгледнице настале до 1914. године, другу групу оне из периода Првог светског рата (1914 – 1918), трећа би обухватала период између 1919. и 1929. и четврту разгледнице настале од 1930. до 1940. године. Најплоднији период издавања разгледница у Јагодини је између два светска рата.

За сада је евидентирано 17 издавача јагодинских разгледница. То су углавном власници књижара, трговци или фотографи. За први период забележено је пет издавача. Поменути Димитрије Аранђеловић потписује се на својим разгледницама као књижар из Јагодине. Ради црно - беле разгледнице са једним мотивом и разгледнице тониране зеленом бојом са два мотива укомпонованим са орнаментима и флоралним украсима. Мотиви су лозни расадник³⁰, црква Светих апостола Петра и Павла, јужни део пијаче (данас простор испред библиотеке)³¹, џамија и кланица³², Пивара Косовљанина³³, изглед Јагодине са запада³⁴.

Од средине прве деценије XX века, партнер је са Миланом Братићем са којим има књижару на углу преко пута данашње библиотеке где је сада продавница обуће.³⁵ Разгледнице које њих двојица потписују као издавачи квалитетније су израде и колорисане. Мотиви који се на овим разгледницама јављају су део Главне

³⁰ Јагодински лозни расадник, 1901, 14 x 9 cm, инв. бр. 93.

³¹ Саборна јагодинска црква и Јужни део пијаче, 1902, 14, 3 x 9, 3 cm, инв. бр. 94.

³² Џамија и кланица, 1903, 13, 9 x 8, 9 cm, серијски број 22076, инв. бр. 97/1; Џамија и кланица, 1909, 13, 9 x 8, 9 cm, инв. бр. 97/2.

³³ Пивара Косовљанина, 1903, 19, 9 x 9 cm, серијски број 22077, инв. бр. 95

³⁴ Изглед Јагодине са запада, 13, 7 x 9 cm, инв. бр. 96. Разгледнице са овим мотивом јављају се са серијским бројем 22078 и 26016

³⁵ Љ. Здравковић, нав. дело, 20.

улице³⁶ (део испред данашње библиотека), изглед Јагодине са запада³⁷, црква Светих апостола Петра и Павла³⁸.

Милан Братић се потписује и као издавач разгледница са ортаком Нишлићем, а од њихових издања очувана је само једна разгледница, путовала 1913. године, са представом општинске ваге.³⁹ Рађена је као црно – бела, а иначе је вредан примерак јер показује изглед Сквера и дела главне улице пре изградње споменика.

Једни од првих издавача јагодинских разгледница су и Ђорђевић и Гилић. Из потписа на разгледници из 1905. сазнајемо да су постали и власници штампарије.⁴⁰ Ова двојица издавача издали су и две разгледнице које су изузетно значајне као документи, а везане су за долазак краља Петра I Карађорђевића у Јагодину.⁴¹ На једној је приказан простор испред Нове цркве припремљен за дочек краља⁴², а на другој краљ у шетњи парком Пиваре.⁴³ Ове разгледнице су колорисане, за разлику од њихових претходних издања која су црно – бела, и имају двојезични натпис на аверсу (српски и немачки). Ђорђевић и Гилић штампају разгледнице са два мотива од којих је мотив на левој страни увек Главна улица, а остали мотиви црква Светих апостола Петра и Павла⁴⁴, Учитељска школа⁴⁵ и џамија⁴⁶. Ове разгледнице су црно – беле.

Чувени београдски издавачи Рајковић и Ђуковић⁴⁷ издају и разгледнице Јагодине, а ове разгледнице путовале су крајем прве и у прве три године друге деценије XX века. Мотиви које музеј поседује су: Гимназија⁴⁸, Првостепени суд⁴⁹, Железничка станица⁵⁰, Главна пијаца⁵¹ и Клефишева кланица⁵².

³⁶ Део главне улице, 1908, 13, 7 x 8, 8 cm, серијски број 167474, инв. бр. 103/1; Део главне улице, 1909, 13, 7 x 8, 8 cm, серијски број 167474, инв. бр. 103/2; Део главне улице, 1911, 13, 8 x 8, 8 cm, серијски број 167475, инв. бр. 296.

³⁷ Изглед Јагодине са запада, 1910, 13, 8 x 8, 8 cm, серијски број 167476, инв. бр. 104.

³⁸ Саборна црква, 8, 8 x 13, 8 cm, серијски број 167477, инв. бр. 295.

³⁹ Општинска вага, 13, 7 x 8,7 cm, инв. бр. 272.

⁴⁰ Каница П. И. Клефиша, 14 x 9, 1 cm, инв. бр. 110.

⁴¹ Овај долазак краља описао је Драгољуб Петровић, некадашњи управитељ Учитељске школе у Јагодини у часопису «*Наш завичај*» који је сам покренуо.

⁴² Приликом доласка Њ. В. Краља Петра I у цркву у Јагодини, 1908, 13, 8 x 8,8 cm, инв. бр. 111.

⁴³ Њ. В. Краљ Петар I у парку пиваре у Јагодини, 1910, 13, 8 x 8, 8 cm, инв. бр. 290.

⁴⁴ Главна улица - Саборна црква, 1902, 14 x 9 cm, инв. бр. 107/1; Саборна црква – Главна улица, 1903, 14 x 9 cm, инв. бр. 107/2.

⁴⁵ Главна улица – Учитељска школа, 1903, 14 x 8, 7 cm, инв. бр. 108.

⁴⁶ Главна улица – Џамија, 1903, 13, 9 x 8, 9 cm, инв. бр. 109.

⁴⁷ Ј. Боровић – Димић, Б. Димић, нав. дело, 23; Ж. Шкаламера, 137 - 138.

⁴⁸ Гимназија, 1909, 13, 6 x 8, 7 cm, инв. бр. 145.

⁴⁹ Првостепени суд, 1912, 14, 1 x 9 cm, серијски број 18501, инв. бр. 147; Првостепени суд, 1913, 13, 9 x 8, 9 cm, серијски број 164488, инв. бр. 148

⁵⁰ Железничка станица, недатирана, 13, 7 x 8, 8 cm, инв. бр. 304.

⁵¹ Главна пијаца, 1912, 13, 6 x 8, 7 cm, инв. бр. 292.

⁵² Каница П. И. Клефиша, није путовала, 13, 7 x 8, 7 cm, инв. бр. 149.

Време Првог светског рата, што се издавања разгледница тиче, карактеристично је по томе што се као издавачи јављају немачке фирме, а ове серије имау натписе на немачком језику. Збирка Завичајног музеја тренутно броји само три разгледнице из овог периода, а издавачи су О. Papsch из Франкфурта⁵³, Carl Doge из Дрездена⁵⁴, док је трећа разгледница анонимног издавача⁵⁵. Не треба посебно говорити о томе колики документарни значај ове разгледнице могу имати с обзиром да приказују град у време Првог светског рата.

Трећи период обележен је доминацијом издања Жике Д. Костића који има «повлашћену књижару и стовариште ђачког и канцеларијског материјала» како се чита на печату његове фирме, а која се једно време налазила до хотела «Симић», тј. до данашњег хотела «Палас». Жика Костић се јавља и као издавач разгледница Свилајнца, где је такође имао радњу. Занимљиво је да Костић ради разгледницу са истим мотивом и на фотографској хартији и као штампану црно – белу или колорну разгледницу. Мотиви који се срећу на разгледницама Жике Д. Костића из збирке Завичајног музеја у Јагодини су: Ђурђево брдо⁵⁶, Јагодина са брда⁵⁷, Првостепени суд у Јагодини⁵⁸, железничка станица⁵⁹, црква Светих апостола Петра и Павла⁶⁰, гимназија⁶¹, основна школа⁶², хотел Симић⁶³, пијаца⁶⁴, радња Мијајла М. Милановића⁶⁵, Општинска кућа у Јагодини⁶⁶, Окружна болница у Јагодини⁶⁷.

Познати јагодински фотограф Крста Анђелковић - фото Крата бавио се и издавањем разгледница.⁶⁸ У Завичајном музеју је очувана она са мотивом Горње Главне улице, а датирана је у 1928. годину.⁶⁹ Овај мотив налази се и на албуму спојеног савијеног низа са 12 ведућа Јагодине анонимног издавача.⁷⁰ Мотиви из овог албума срећу се и као појединачне разгледнице без потписа издавача, па би се на основу ове аналогije могле приписати фото Крати или је, што је много вероватније, анонимни издавач искористио исти мотив као и фото Крата.

Фотограф из Ђуприје, Риста Шпадијер потписује се као издавач разгледнице са мотивом Главне улице у Јагодини, од Андрејевићеве радње до

⁵³ Serbien, Jagodina, Gesamtansicht, није путовала, 13, 5 x 8, 7 цм, инв. бр. 156.

⁵⁴ Jagodina, није путовала, 13, 8 x 8, 9 цм, инв. бр. 289.

⁵⁵ Neue kirche mit Minarett, 1916, 8, 8 x 13, 6 цм, Nr. 13, инв. бр. 157.

⁵⁶ Ђурђево брдо у Јагодини, није путовала, 13, 9 x 8, 9 цм, серијски број 314295, инв. бр. 112.

⁵⁷ Јагодина са брда, није путовала, 13, 9 x 8, 9 цм, серијски број 314299, инв. бр. 113.

⁵⁸ Првостепени суд у Јагодини, 1922, 13, 9 x 8, 8 цм, серијски број 314300, инв. бр. 114.

⁵⁹ Железничка станица у Јагодини, није путовала, 13, 9 x 9 цм, серијски број 314301, инв. бр. 115.

⁶⁰ Црква у Јагодини, није путовала, 8, 9 x 13, 9 цм, серијски број 314303, инв. бр. 116.

⁶¹ Гимназија у Јагодини, није путовала, 13, 9 x 9 цм, серијски број 314305, инв. бр. 197.

⁶² Основна школа у Јагодини, није путовала, 13, 7 x 9 цм, серијски број 314308, инв. бр. 119

⁶³ Хотел Симић, 1923, 13, 9 x 8, 9 цм, серијски број 314309, инв. бр. 120.

⁶⁴ Пијаца у Јагодини, 1922, 13, 9 x 8, 9 цм, инв. бр. 271.

⁶⁵ Радња Мијајла М. Милановића, , није путовала, 13, 9 x 8, 9 цм, инв. бр. 198.

⁶⁶ Општинска кућа у Јагодини, 1924, 13, 8 x 8, 8 цм, инв. бр. 291

⁶⁷ Окружна болница у Јагодини, 1924, 13, 8 x 8, 8 цм, серијски број 314296, инв. бр. 302

⁶⁸ Љ. Здравковић, нав. дело, 30.

⁶⁹ Горња Главна улица, 1928, 13, 7 x 8, 7 цм, инв. бр. 122; На овој разгледници види се и кућа у којој се налазила књижара Милана Д. Братића, једног од издавача јагодинских разгледница. .

⁷⁰ Албум са ведућама Јагодине, 8, 5 x 53, 5 цм, инв. бр. 275.

трговине браће Марковић.⁷¹ Разгледница је црно бела, са натписом на српском језику, путовала је у 1924. године, а штампана је у Уметничком заводу Графика у Новом Саду.

У току треће деценије XX века, јагодинске разгледнице издаје и мађарско железничко предузеће за продају разгледница из Будимпеште Vasuti – Levelezolar arusitas.⁷² Натписи на разгледницама ове фирме су на мађарском језику. У Завичајном музеју чувају се три разгледнице ове фирме са мотивима Главне улице⁷³, Горње Главне улице⁷⁴ и Левачке чаршије⁷⁵.

За период током четврте деценије XX века евидентирано је шест издавача, а у овом периоду се јављају композитне разгледнице са три и четири мотива.⁷⁶

Милош М. Вучковић, трговац из Јагодине, издаје композитне разгледнице од којих се у Завичајном музеју чувају две, једна са мотивима Сквер – Занатлијски дом – Гимназија – Соколски дом, Окружни суд⁷⁷, а друга Окружни суд – Соколски дом – Учитељска школа – Хотел «Палас» - Ваздушна бања (Арачлијски поток)⁷⁸. Трећа разгледница овог издавача која се налази у збирци Музеја је са мотивом хотела «Палас»⁷⁹, истим оним који се налази на једној од поменуте две композитне разгледнице. Разгледнице Милоша М. Вучковића су црно беле и квалитетне штампе.

Композитне разгледнице ради и Бранислав Петровић Ресавац, с тим што су мотиви на неким разгледницама тематски груписани – школе: Учитељска школа – Гимназија – Дом Глувонемих - Основна школа⁸⁰; хотели и кафане: Хотел «Српски краљ» - «Шарена кафана» - Хотел «Парис» - Хотел Михајловић⁸¹; значајне институције: Болница – Окружни суд – Среско начелство – Градско поглаварство⁸². Ове разгледнице штампа и у црно белој варијанти и смеђе тониране. На једној композитној разгледници Ресавац рекламира своју књижару, уз мотиве Улица краља Петра, Арачлијски поток и пијаца⁸³, а постоји и разгледница са три мотива у слободној композицији: Сквер – Краља Петра улица – Хотел «Палас». Ресавац је издавач и разгледница са једним мотивом, а у Завичајном музеју су очуване оне на

⁷¹ Главна улица, 1924, 14 x 8, п цм, No. 4 – 1941/23, инв. бр. 161.

⁷² Ј. Боровић – Димић, Б. Димић, нав. дело, 28; Ж. Шкаламера, нав. дело, 141.

⁷³ Jagodina – Fo – ut, 1921, 13, 9 x 9, 1 цм, серијски број 4209, инв. бр. 158.

⁷⁴ Jagodina – Also fo – ut, 1926, 13, 9 x 9, 1 цм, серијски број 4207, инв. бр. 159.

⁷⁵ Jagodina – Kragujevac – ut, 1926, 13, 9 x 8, 9 цм, серијски број 4206, инв. бр. 160.

⁷⁶ Композитне разгледнице су оне које су састављене из више мотива у слободној или геометријској композицији.

⁷⁷ Јагодина, није путовала, 14 x 9, 1 цм, серијски број 245, инв. бр. 105.

⁷⁸ Јагодина, није путовала, 14, 1 x 9, 1 цм, серијски број 245, инв. бр. 268.

⁷⁹ Јагодина, није путовала, 14 x 9, 1 цм, серијски број 243, инв. бр. 106.

⁸⁰ Јагодина, није путовала, 13, 8 x 9, 1 цм, серијски број 106, инв. бр. 150.

⁸¹ Јагодина, 1936, 14 x 8, 9 цм, серијски број 106, инв. бр. 151.

⁸² Јагодина, није путовала, 13, 9 x 9 цм, серијски број 106, инв. бр. 265.

⁸³ Јагодина, није путовала, 14, 1 x 8, 9 цм, инв. бр. 155.

којима је приказан Сквер⁸⁴, који је, иначе, поред цркве Светих апостола Петра и Павла чест мотив на јагодинским разгледницама.

У овом периоду Милан Д. Братић ради као самостални књижар. Према сећању књижарског радника Радише Симића, који је радио код Братића, фотографије за Братићеву књижару после Првог светског рата је радио фотограф Соломон Алкалај.⁸⁵ Мотиви на Братићевим разгледницама из четврте деценије XX века су Кланица Клефиш⁸⁶, црква Светих апостола Петра и Павла⁸⁷, Дом глувонемих⁸⁸, Првостепени суд⁸⁹, Јагодинска пивара⁹⁰, док су разгледнице са мотивом пијаце⁹¹ и Старе цркве⁹² заправо издања предузећа Vasuti – Levelezolar agusitas из Будимпеште, преко чијег имена Братић прештампава флорани орнамент испод кога је натпис «Издање књижаре и трговине канцеларијског материјала Мил. Д. Братића –Јагодина». Братићева издања су тонирана зелено, плаво, смеђе или црно бела, а издања мађарског предузећа колорисана.

Александар Лазарев – фото Рус, фотограф у Јагодини⁹³, фотографским поступком умножава мотив Соколског дома и то је за сада најранији очувани изглед ове грађевине чији је архитект, иначе, Момир Коруновић, један од најзначајнијих имена српске архитектуре прве половине XX века.⁹⁴

Велики број мотива среће се на разгледницама чији је издавач Љубиша М. Младеновић, књижар из Јагодине. Његове разгледнице су црно – беле и квалитетно штампане, а мотиви следећи: споменик на Скверу⁹⁵, Сквер, улаз у Јагодину и општина⁹⁶, Левачка чаршија и камени мост⁹⁷, електрична централа и фабрика Клефиш⁹⁸, железничка станица у Јагодини⁹⁹, пијачни дан у Јагодини¹⁰⁰,

⁸⁴ Јагодина – Сквер, 1937, 13, 9 x 9, 1 цм, инв. бр. 153 и 154.

⁸⁵ Љ. Здравковић, нав. дело, 20.

⁸⁶ Кланица Клефиш, 1930, 14, 3 x 9, 1 цм, инв. бр. 98.

⁸⁷ Нова црква, 1930, 9, 2 x 14, 1 цм, инв. бр. 99.

⁸⁸ Дом Глувонемих, 1931, 13, 9 x 9 цм, серијски број 440285, инв. бр. 100.

⁸⁹ Првостепени суд, није путовала, 14, 1 x 9, 1 цм, серијски број 402637, инв. бр. 101.

⁹⁰ Јагодиснка Пивара, 1938 (?), 13, 9 x 9 цм, инв. бр. 303.

⁹¹ Пијаца, није путовала, 13, 9 x 9 цм, инв. бр. 102.

⁹² Јагодина – Cs. Ész kir. Járaskórház, недатирана, 13, 9 x 9 цм, инв. бр. 306.

⁹³ Љ. Здравковић, нав. дело 32 – 33.

⁹⁴ Соколски дом, није путовала, 13, 9 x 8, 8 цм, инв. бр. 129.

⁹⁵ Споменик палим и изгинулим Јагодинцима од 1912 – 1918, 1932, серијски број 10..1, 9 x 14 цм, инв. бр. 130.

⁹⁶ Сквер, улаз у Јагодину и општина, 1932, 13, 9 x 9 цм, серијски број 0994, инв. бр. 131 и серијски број 5603, инв. бр. 139.

⁹⁷ Левачка чаршија и камени мост у Јагодини, 1932, 14 x 9 цм, серијски број 0995, инв. бр. 132.

⁹⁸ Електрична централа и фабрика Клефиш у Јагодини, 1933, 13, 9 x 9 цм, серијски број 0999, инв. бр. 133.

⁹⁹ Железничка станица у Јагодини, није путовала, 14 x 9, 1 цм, серијски број 0996, инв. бр. 134.

¹⁰⁰ Пијачни дан у Јагодини - Панорама, није путовала, 14 x 9 цм, серијски број 0992, инв. бр. 135

Учитељска школа¹⁰¹, црква Светих апостола Петра и Павла¹⁰², Среско начелство и Окружни суд¹⁰³.

Разгледнице сличног квалитета потписује као издавач и књиџар из Јагодине Илија С. Ненковић. Једна серија рађена је у сепији са два мотива и то: Споменик на Скверу – Саборна црква¹⁰⁴ и Трговачки дом – Дом глвонемих¹⁰⁵. Разгледницу са мотивом Сквера, идентичним као код Љубише Младеновића штампа «Heliosax» из Марибора¹⁰⁶. Ненковић се потписује и као издавач разгледница са мотивом хотела «Палас»¹⁰⁷ и Гимназије¹⁰⁸ (данас ОШ «17. октобар»).

Анонимни издавач ради разгледнице умножене фотографским поступком на фото папиру. На реверсу је разделница и линије за исписивање адресе. Ове разгледнице би се могле датирати у четврту деценију XX века, а мотиви су зграда Занатлијског дома, Главна улица од хотела «Српски краљ» према Суду, хотел «Палас», Сквер.

Веома занимљива је црно – бела разгледница са два мотива такође анонимног издавача, а путовала је 1903. године. На десној страни у горњем делу је зграда Учитељске школе, испод простор за саопштење, а леву страну заузима представа три питомца Учитељске школе у школским униформама.¹⁰⁹

Вишеструко значајна је разгледница са репродукцијом цртежа Владислава Тителбаха (1847-1925) из 1883. године на коме је представљена Јагодина виђена са Ђурђевог брда (сл. 2).¹¹⁰ Ово је за сада најстарији изглед читавог града, као и једини сачувани траг овог Тителбаховог цртежа.

Тителбах је рођен у месту Ленешнице у Чешкој. У Нови Сад долази 1872, а три године касније прелази у Београд. Између 1880. и 1882. године радио је у Јагодини као професор у Нижој гимназији.¹¹¹ Био је велики славенофил и поштовалац српског народа, а подстакнут општом атмосфером у култури заинтересовао за рад на прикупљању културно-историјске и етнографске грађе из Србије. Овим послом се најпре бавио у слободно време и без ичије материјалне помоћи, да би се затим

¹⁰¹ Учитељска школа у Јагодини, није путовала, 14 x 9 cm, серијски број 0998, инв. бр. 137.

¹⁰² Саборна црква у Јагодини, није путовала, 8, 9 x 13, 9 cm, серијски број 1000, инв. бр. 138.

¹⁰³ Среско начелство и окружни суд у Јагодини, није путовала, 14 x 9 cm, серијски број 0997, инв. бр. 136.

¹⁰⁴ Споменик палим ратницима – Саборна црква, није путовала, 13, 9 x 9, 2, инв. бр. 140.

¹⁰⁵ Трговачки дом – Дом Глвонемих, 1936, 9, 1 x 13, 9, инв. бр. 141.

¹⁰⁶ Јагодина – Сквер, 1938, 13, 9 x 9, 1 cm, серијска број 121, инв. бр. 142.

¹⁰⁷ Хотел «Палас», недатирана, 14, 1 x 9, 1 cm, инв. бр. 143.

¹⁰⁸ Јагодинска Гимназија, није путовала, 14 x 9 cm, инв. бр. 320.

¹⁰⁹ Мушка учитељска школа у Јагодини, 1903, 13, 9 x 9 cm, инв. бр. 162.

¹¹⁰ Јагодина 1883. године, репродукција цртежа Владислава Тителбаха, није путовала, 13, 8 x 8, 7 cm, инв. бр. 294

¹¹¹ *Од јагодинске реалнице до Гимназије у Светозаревоу 1869 – 1969*, Светозарево 1969, 43-44.

прикључио Српском ученом друштву, доневши на увид албум својих остварења и захтев за материјалну подршку како би наставио рад на терену.¹¹²

Боравећи у Јагодини, израдио је ведуту града виђеног са Ђурђевог брда. У првом плану су поља са кућицама у зеленилу и два пута: лево данашња улица Браће Дирак и десно део Цариградског друма са чије је десне стране једносратна подужна грађевина са димњаком позади, која се налази уз Пивару, а испред ње расту два јаблана.

У центру Тителбахове композиције истиче се двосратна кућа са низом прозора на првом и другом спрату. Око ње су зеленило и масивна ограда са капијом. Ово је свакако кућа Стевче Михаиловића, о којој Феликс Каниц пише: «Његова кућа у Јагодини, најлепша у граду, стајала је 6000 дуката, што је за Србију оног времена била значајна сума.»¹¹³ Емил Цветић је забележио да је ова кућа била двосратна, да је подигнута 1859. и да је у то време вредела 6000 дуката.¹¹⁴

Стефан - Стевча Михаиловић (1806-1888) је једна од најпознатијих личности Јагодине у XIX веку. Прошао је пут од терзијског калфе и марвеног трговца, преко царинског чиновника – ђумрукције у Смедереву, капетана беличког, начелника округа Чачанског, потпредседника Светоандрејске скупштине, «местозаступника Књажевог» и команданта народне војске са чином генерал-мајора у време турског бомбардовања Београда. Важно је напоменути да је био и један од татора кнеза Милана Обреновића и председник Министарског савета Књажевине Србије. У јесен 1878. је пензионисан. Умро је у Београду 19. септембра 1888. где је и сахрањен, али су му, после смрти његове треће супруге Катарине-Кате 1898. године, посмртни остаци пренети у породичну капелу на Старом јагодинском гробљу.¹¹⁵

Иза куће Стевче Михајловића пружа се градско језгро са груписаним кућама окруженим зеленилом. У даљини, с десна, назире се обриси џамије са минаретом. Од значајних грађевина овог доба у Јагодини, на левој страни је видљива двосратна грађевина у којој је од 1898. смештена Мушка учитељска школа¹¹⁶. У близини ње види се звоник цркве Светог арханђела Михаила освећене 1818. године, чији је ктитор био кнез Милош Обреновић. На левој страни цртежа је део тока реке Белице са богатим растињем на обалама. У позадини се издижу брда. Цртеж је сигниран доле лево: Т.В. (у моногарму) 1883.

Тителбах је вешто одабрао место са којег је могао да сагледа значајне грађевине у Јагодини тог времена као и околину са природним особеностима овог краја. Према овом цртежу настала је литографија, илустрација у књизи Владимира Карића «Србија: опис земље, народа и државе».¹¹⁷

¹¹² Б. Голубовић, *Владислав Тителбах (1847-1925)*, Нови Сад 1989, 2.

¹¹³ Ф. Каниц, *Србија земља и становништво*, I, Београд 1986, 612.

¹¹⁴ Е. Ј. Цветић, *Споменици Јагодине I*, Јагодина 1910, 35.

¹¹⁵ Н. Станојловић, *Тестамент Стефана-Стевче Михајловића*, Корени I, Јагодина 2003, 155 - 167.

¹¹⁶ *Образовање учитеља у Јагодини 1898-1998*, Београд 1999, 12 - 13.

¹¹⁷ В. Карић, *Србија: опис земље, народа и државе*, Београд 1887, 811.

Подједнако вредне и као извор за проучавање прошлости града и као ликовни материјал, разгледнице сведоче о времену без електронске поште, мобилне телефоније и телевизије. Као облик међуљудске комуникације, на реверсима чувају податке који такође могу бити предмет различитих изучавања.

Завичајни музеј је путем откупа и поколна формирао значајну збирку разгледница, али предстоји даљи рад који би требало да допринесе стварању целовитије слике о издавачима јагодисних разгледница. Потребно је прегледати збирке приватних колекционара и обезбедити адекватну заштиту већ прикупљеним разгледницама које, као вредан извор за проучавање изгледа Јагодине у првој половини XX века, не смеју више бити занемариване нити употребљаване на неодговарајући начин.

ИЗДАВАЧИ ЈАГОДИНСКИХ РАЗГЛЕДНИЦА

1901 – 1913.

1. Димитрије Аранђеловић, Јагодина
2. Аранђеловић и Братић, Јагодина
3. Братић и Нишлић, Јагодина
4. Ђорђевић и Гилић, Јагодина
5. Рајковић и Ђуковић, Београд

1914 – 1918.

1. O. Papsch, Frankfurt a. Main Gartenstr. 105.
2. Carl Döge, Dresden – N. 12, Helgolandstr. 19

1919–1929.

1. Жика Д. Костић, Јагодина
2. Крста Аранђеловић – фото Крата, Јагодина
3. Риста Шпадијер, фотограф, Ђуприја
4. Vasuti – Levelezolar arusitas, Будимпешта

1930 – 1940.

1. Милош М. Вучковић, Јагодина
2. Милан Д. Братић, Јагодина
3. Александар Лазарев – фото Рус, Јагодина
4. Љубиша М. Младеновић, Јагодина
5. Илија Ненковић, Јагодина
6. Брана Петровић - Ресавац, Јагодина

Jasmina Grujić
Regional museum of Jagodina

Summary

THE PICTURE POSTCARDS OF JAGODINA FROM COLLECTION OF THE REGIONAL MUSEUM

The picture postcards certainly are very important and specific sort of the historical sources in purpose for researching of the history of Jagodina in the first half of XX century, especially for reconstruction of looks of the town and urban transformations Jagodina was passing through. Publishing of the picture postcards started in Jagodina from the beginning of the XX century, and the Regional museum of Jagodina holds the collection of 116 picture postcards of Jagodina in the period from 1901. to 1940. The publishers of those postcards were merchants, photographers or booksellers, and until now are discovered 17 of them.

The great number of old picture postcards in the mentioned collection are topographic picture postcards, which have been made in black-and-white and coloured technics. The most important documents of that sort are: the picture postcard of space in front of the Church of Saint Peter and Paul, prepared for welcome to serbian king Petar I Karadorđević in 1907, and reproduced drawing of town panorama in 1883. made by Vladislav Titelbah, the painter. Mentioned picture (drawing) is saved and well-known just according to this reproduction.